

Az 1956-os forradalom és szabadságharc

Szakolczai Attila

A sztálini kommunista rendszer válságát a Kreml nyomására már 1953 nyarán elismerni kényszerült a magyar pártvezetés. A terror mérséklését és némiképp élhetőbb életkörülményeket eredményező, Nagy Imre fémjelezte új szakaszt azonban 1954 végére elgáncsolták a kiújuló nemzetközi feszültségek és a párt élén meghagyott Rákosi Mátyás. Az elkövetett törvénytelenések kényszerű beismerése, a tömeges represszió legkirívóbb formáinak felszámolása – és természetesen Sztálin halála –, egyáltalán: a terror hálójának felfeslése után azonban már nem lehetett restaurálni az 1953 előtti rendszert. 1956 februárját, az SZKP XX. kongresszusát követően Magyarországon először az írók szálltak síkra érdemi reformokért, majd a Petőfi Kör nyílt vitái tárták fel a legégetőbb kérdéseket, sürgetve azok megoldását. A hatalomból eltávolított, majd a pártból is kizárt Nagy Imre kitarzott az 1953-ban indult politika helyessége mellett, ezzel zászlajává vált mindazoknak, akik a rendszer reformját akarták. Az egyre nyilvánvalóbb gazdasági, politikai és morális válság kezelése érdekében 1956 nyarán Moszkva meneszteni kényszerült Rákosit, az utódjául kiválasztott Gerő Ernő azonban képtelen volt érdemi eredményeket felmutató intézkedésekre. A terebélyesülő elégedetlenség elérte a pártot és a fegyveres testületeket, külön utakat kerestek a korábban a pártállam szolgálóivá süllyesztett társadalmi szervezetek is. A magyarországi kommunista hatalmat, az egypárti diktatúrát végképp megroppantotta Rajk László és kivégzett társai október 6-i ünnepélyes újratemetése.

Október 16-án, megbontva az addig monolit intézményi struktúrát, a párttól független szervezetet alakítottak a szegedi egyetemisták (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége, MEFESZ). Demokratikusan, maguk választották vezetőiket, állították össze programjukat, felhívásukban szorgalmazták a szervezet országossá bővítését, abba a pártnak semmi beleszólást nem engedtek. Kezdeményezésükre Soprontól Budapesten át Debrecenig országszerte diákgyűléseket tartottak, az elfogadott programokban egyre nagyobb teret nyertek és élesedtek a politikai követelések. Egységesen követelték a párt demokratikus megújítását, egyben szabad választásokat több párt részvételével, illetve a szovjet csapatok kivonását. Utóbbit az Ausztriával 1955-ben kötött államszerződés és az indokolta, hogy az év végére Magyarország az ENSZ teljes jogú tagja lett. Október 22-én a budapesti műegyetemisták a lengyelországi változásokkal szolidaritást vállaló tüntetést is hirdettek másnapra.

Október 23-án a pártvezetésnek sem bátorsága, sem ereje nem volt a demonstráció megakadályozására. A diákok és a hozzájuk csatlakozó dolgozók, munkások birtokba vették Budapest utcáit. Több száz ezres tömeg tüntetett a Bem téren, majd a Parlament előtt, ahol Nagy Imre beszéde nem volt képes lecsendesíteni az embereket.

Miután tüntetők órákon át követelték, hogy a rádió közvetítse a műegyetemisták pontjait, késő este az épület védelmére rendelt karhatalmisták tüzet nyitottak a tömegre, amely válaszul felfegyverkezett a gyárak raktáraiból. Ostrom alá vették, és másnap reggelre elfoglalták a Rádió székházát. A békésen indult tüntetés ezzel az ávó önkénye elleni fegyveres felkeléssé változott. Amikor pedig 24-én hajnalban megérkeztek Budapestre az első szovjet páncélos egységek, kiszélesült az ellenállók tábora, és az ávó elleni felkelés nemzeti szabadságharccá nőtt. Azt nem tudták megakadályozni az éjjel meghozott intézkedések: Nagy Imre kinevezése a Minisztertanács élére, valamint a statárium és a gyülekezési tilalom elrendelése.

A fegyveres szabadságharcosok (Bárány János, Iván Kovács László, Pongrácz Gergely és társaik) hősi ellenállása megakadályozta a megmozdulás szovjet katonai erővel történő elfojtását, ezzel szükségessé tette politikai megoldás keresését. A magyar pártvezetés október 28-ig csak meddő vitákat folytatott a helyzet értékeléséről, valamint a lehetséges politikai és katonai lépésekről, de sem a harc brutális katonai elfojtására, sem megegyezést lehetővé tevő érdemi változásokra nem tudta elszánni magát. Az irányítás tulajdonképpen már október 24-ére kiesett kezéből: az általánossá váló sztrájk és a tüntetések hatására az egypárti diktatúra, a tanácsrendszer szerte az országban összeomlott, a pártnak alávetett társadalom felszabadította önmagát. A gyárak és más munkahelyek vezetését átvették a választott munkás- vagy forradalmi tanácsok, miként a települések, sőt egyes megyék irányítását is. Ezek demokratikus, független, semleges Magyarország megeremtését követelve támogatásukról biztosították a fegyveres harcot folytatókat, ezzel nyilvánvalóvá tették: pusztán a fegyveres ellenállás letörése nem hozhat megoldást az október 23-án kialakult helyzetre.

Október 28-án Nagy Imre szovjet jóváhagyással tűzszünetet hirdetett, egyben bejelentette több követelés teljesítését, legfontosabbként, az ÁVH felszámolását és tárgyalások kezdeményezését a szovjet csapatok kivonásáról. A belső béke azonban csak a többpártrendszer visszaállítására és Magyarország semlegességének bejelentése után állt helyre. November első napjaiban a fegyveresek és a forradalmi testületek egyaránt elismerték a kormányt, meghirdették a munka felvételét november 5-én, hétfőn, Kopácsi Sándor és Király Béla vezetése alatt pedig megkezdődött a forradalomhoz hű karhatalom, a nemzetőrség felállítása. November 3-ára az országnak olyan kormánya lett, amelyet a lakosság többsége a sajátjaként tudott elismerni.

De mire az országban helyreállt a rend, Hruscsov elszánta magát a magyar forradalom fegyveres leverésére, a felállítandó bábkormány élére kijelölt Kádár Jánost a szovjet fővárosba vitték tárgyalni. A november 4-én megindított újabb szovjet támadás napokon belül felszámolta a fegyveres ellenállást, százakat deportáltak kárpátalji börtönökbe, a küzdelem azonban folytatódott. Az ország nem ismerte el Kádár kormányát, hanem kitarzott a jugoszláv követségre menekült Nagy Imre mellett. Eredménytelen volt a tanácsrendszer restaurálásának kísérlete, számos településen továbbra is a forradalom során megválasztottak intézték a

közösség ügyeit. Az ellenállás központjaivá a Kádár és a szovjetek által is elismerni kényszerült munkástanácsok váltak, amelyeknek november közepén országosan elfogadott központja alakult: a Rácz Sándor és Bali Sándor vezette Nagy-budapesti Központi Munkástanács (KMT).

Kádár, aki december elejéig sem közigazgatási apparátussal, sem pártszervezettel, sem magyar fegyveres erővel nem rendelkezett, tárgyalni kényszerült a munkástanácsokkal, de érdemi engedményekre nem volt hajlandó. November 21-én szovjet katonai segítséggel megakadályozta az Országos Munkástanács megalakítását, másnap pedig elrabolták és családtagjaikkal együtt a romániai Snagovba deportálták a jugoszláv követséget elhagyó Nagy Imrét és társait. A hónap végére felálló karhatalom egyre nagyobb részt vállalt az ország megfélemlítésében, a forradalomban részt vettek őrizetbe vételében.

December elején került sor a forradalmi nemzet és a kádári hatalom között az utolsó nagy összecsapásra. Az ideiglenes pártvezetés ellenforradalomnak deklarálta a történeteket, külön kiemelve Nagy Imre felelősségét. Ez, valamint a tárgyalások megfeneklése és a letartóztatások ellen tiltakozva a KMT december 11–12-ére országos sztrájkot hirdetett. Válaszul a kormány törvényen kívül helyezte a területi munkástanácsokat, statáriumot hirdetett, és felállította az internáló táborokat. A letartóztatásokkal és az egyre brutálisabb pufajkás terrorral megfélemlített, nyugati vagy ENSZ-segítségben már nem bízó, katonailag megszállt országnak ekkor már nem volt ereje a védekezéshez: menekülők százezrei kerestek új életet Nyugaton, az itthon maradottakra a tömeges megtorlás (internálás, börtön, kivégzés, enyhébb esetekben állásvesztés, rendőri felügyelet stb.) várt. Az éveken át tartó represszió során több mint húszezer embert ítéltek börtönbüntetésre, és kétszázharmincan kerültek hóhér kezére.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc ugyan elbukott, nem sikerült kivívni sem az ország függetlenségét, sem egy pluralista, demokratikus, az emberi és polgári jogokat tiszteletben tartó belső rendet. Tagadhatatlan azonban, hogy a forradalmat megelőző időszakhoz képest a kádári Magyarország a bosszú évei után emberibb, élhetőbb életkörülményeket biztosított. A kádárista „jóléti legitimáció” nyomán emelkedett az életszínvonal, a lakosság a tábor többi országához képest viszonylagos jómódban, anyagi biztonságban élt. Véget ért az egész társadalommal szemben viselt háború, ami az ötvenes évek Magyarországot a leginkább jellemezte. A rákosista despotikus uralmi formát nem egy demokratikus berendezkedés váltotta fel, de biztosították a depolitizált társadalom magánszférájának viszonylagos szabadságát. A forradalom véráldozatával nem álltak arányban a szűkmarkúan megadott engedmények, de Magyarország így is „a tábor legvidámabb barakkjává” vált.

Jelentős a magyar forradalom nemzetközi hatása is. Viszonylagossá vált a hruscsovi desztalinizáció, miközben nyilvánvaló lett a szovjet rendszer reformálhatatlan merevsége. A demokratizmus kiterjesztésével megvalósítani próbált munkás öngazgatás kísérlete bárha

Magyarországon elbukott, de számos elemében továbbél a jóléti társadalmakban. A jelentős részben baloldali, antitotalitáriánus forradalom leverése kiábrándította a nyugat-európai értelmiségnek addig a szovjet modellel többé-kevésbé szimpatizáló részét, meggyengítve ezáltal a nyugati kommunista mozgalmakat. Az érdemi nemzetközi támogatás elmaradása megmutatta az ENSZ alkalmatlanságát a két tábor közötti súlyos konfliktusok kezelésére, valamint a nyugati propaganda és politikai érdekérvényesítés közti különbséget.

A XX. századi magyar történelemnek az 1989–1990-es békés rendszerváltozás mellett az 1956-os forradalom és szabadságharc az egyetlen általánosan nagyra értékelt eseménye.